

УДК:
339.5.012.435:338.124.4(100)
Прегледни рад

Српска политичка мисао
број 4/2011.
год. 18. vol. 34.
стр. 237-255.

Бранислав М. Пелевић

*Факултет за међународну економију,
Мегатренд универзитет Београд*

Владимир М. Ристановић,

*Факултет за међународну економију,
Мегатренд универзитет Београд*

(НЕО)ПРОТЕКЦИОНИЗАМ И СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА

Сажетак

Слом међународне трговине је једна од последица светске економске кризе из 2008. године. Пад трговине је био чак већи у поређењу са периодом Велике економске кризе, а, уз то, међународна трговина је забележила вишеструко већи пад од бруто домаћег производа света. Претходна веза потврђена је и у Србији, при чему је светска криза погодила домаћу привреду са доцњом од једног квартала. Пад дохотка и трговине у свету био је мањи по избијању кризе, него што је био иницијални пад српског дохотка и трговине. Нарастајући протекционизам није међу главним узроцима колапса трговине, али је њен битни пратилац. Протекционизам, међутим, позитивне ефекте може да омогући само на кратак рок. Он доводи до смањење извоза, запослености и дохотка у другим земљама, али неминовно има и повратни ефекат – доводи до пада укупне тражње, укључујући и увозну тражњу за производима из земље која је повећала мере заштите. Отварање тржишта неспорно доприноси ефикаснијем и динамичнијем расту.

Кључне речи: Светска економска криза, међународна трговина, протекционизам, спољнотрговинска политика, криза у Србији

Светска економска криза је снажно погодила међународну трговину робом и услугама. Упоредо са падом привредне активности и порастом незапослености, јављају се и спроводе идеје о појачаној спољнотрговинској заштити. Бројне протекционистичке

мере предузете у последњих неколико година имају за последицу продубљивање и продужавање ефеката кризе. При томе, а као по правилу, највише су погођене мале земље и недовољно развијене економије.

У раду анализирамо однос између светске економске кризе, колапса светске трговине и јачања протекционизма. Разматрамо разлике које постоје у ефектима и последицама кризе на светску привреду и привреду Србије, са аспекта дохотка и трговине. Указаћемо на облик и димензије протекционизма, да би, на крају, анализирали домете и ефекте (нове) протекционистичке праксе.

СЛОМ СВЕТСКЕ ТРГОВИНЕ

Колико је пад светске трговине у последњој кризи изражен говори податак да је слом трговине био израженији него у поређењу са потресима током Велике економске кризе крајем двадесетих година прошлог века. Пад светске трговине током последњег квартала 2008. и 2009. године је, у односу на светску економску кризу 1929-32. године, био драстичнији, мада је краће трајао. Према прорачунима Болдвина, за нешто мањи пад светске трговине током Велике кризе била су потребна 24 месеца, док је у последњој кризи за то било потребно само 9 месеци.¹⁾ До истих налаза дошли су и Ајсгрин и О'Рурк, који су поредили светску производњу и трговину у периодима "Велике депресије" (1929-32) и "Велике рецесије" (2009-).²⁾

Иако актуелна криза светске трговине и економије није једина у периоду после Другог светског рата, она је неупоредиво оштрија. Пад светске трговине у њој био је готово двоструко већи него током нафтним шоковима изазване кризе 1974-75. и готово четвороструко већи него током рецесија 1982-83. и 2001-02. године.

Важна карактеристика колапса светске трговине је да су истовремено страдали и извоз и увоз и то готово свих земаља у свету. Од трећег квартала 2008. године, па све до средине 2009. године, забележен је пад и извоза и увоза код све 104 земље за које Светска трговинска организација даје упоредиве податке. Код свих

1) Baldwin, R. 2009. "The great trade collapse: What caused it and what does it mean" in *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, Centre for Economic Policy Research, November 2009.

2) Eichengreen, B., and O'Rourke, K. 2009 "A Tale of Two Depression", *Advisor Perspectives*, April 21. и Eichengreen, B., and O'Rourke, K. 2010 "What do the new data tell us?" 8 March 2010, <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3421>.

земаља Европске уније, тај пад је износио преко 20%, а код не малог броја и преко 30%.³⁾

Следећи Болдвина, дошли смо до квалитативно истих закључака када смо посматрали светску трговину за 2009. годину, у односу на 2008. годину, код 11 земаља са највећом спољнотрговинском разменом у свету. Како се на њих односи преко три четвртине укупне светске робне размене током посматраног периода, а резултати показују синхронизовани ток укупне светске спољнотрговинске размене.

Највећи број земаља исказао је пад укупне трговине између једне четвртине и једне петине. Код Болдвина, од издвојене 22 земље, 15 је на смањивање светске тражње и резултирајући пад извоза реаговало аликвотним смањењем увоза, тако да су стопа пада извоза и увоза приближне. То се, међутим, не односи на изразито суфицитарне земље, као што су Кина, Кореја, Тајван, Саудијска Арабија и Уједињени Емирати, код којих пад извоза није морао да буде праћен једнако великим смањењем увоза. Иако не припада тој групи, Канада је имала слично понашање које је, међутим, платила првим дефицитом у платном билансу после 1976. године. Обрнуто, у земљама са великим дефицитима, као што су САД и Шпанија, пад увоза био је знатно већи од смањења извоза.

Симетрично понашање извоза и увоза доказује и висок коефицијент корелације између негативних стопа раста извоза и увоза, који је за све 22 обухваћене земље 0,38, а за 15 земаља (без изразито суфицитарних и Канаде) чак 0,94.

Још једна важна карактеристика последње економске кризе је да је међународна трговина забележила знатно већи пад од бруто домаћег производа. То се односи како за свет у целини, тако и, практично, за све земље појединачно. Код свих земаља са смањењем расположивог дохотка долазило је до далеко већег пада у међународној размени. Другим речима, упоредо са успоравањем светске економије дошло до драстичног пада светске размене (укупног извоза и увоза). Већа осетљивост светске трговине на светски доходак је заправо закономерна појава, карактеристична и за раније периоде његовог озбиљног пада (у годинама 1975, 1982, 1991. и 2001).⁴⁾

Важи, међутим, и обрнута зависност (пад трговине доводи до пада привредне активности), што говори да постоји узрочно-

3) Baldwin, R. 2009. "The great trade collapse: What caused it and what does it mean" in *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, Centre for Economic Policy Research, November 2009.

4) Freund, C. 2009. "Demystifying the collapse in trade", 3 July 2009, VOX.

последична веза светске трговине и светског дохотка. Тако је опоравак светске трговине уследио оног тренутка када је светска економија достигла рецесионо дно и кренула узлазном линијом, почев од другог квартала 2009. године.

Према прорачунима спроведеним при УН, полазећи од кретања светског дохотка и трговине у референтном периоду између 2004. и 2007. године, кумулативни пад светског дохотка у прве две године кризе био је око 8, а светске трговине око 26 процена-та.⁵⁾ Ова чињеница може се делом објаснити и тиме да је временом у великим броју земаља, и то управо оним са већим пондером у светској економији, учешће производа који не могу да буду предмет размене порасло (велики део сектора услуга), а да је рецесијом смањена укупна тражња више погодила сектор разменљивих производа. Резултат је тада већи пад извоза (разменљивих добара за којима се тражња озбиљно смањила) и релативно скромнији пад БДП (у коме су заступљеније услуге и потрошна роба за којима се тражња није озбиљније смањила). Анализа тих каузалитета је посебно истраживана и емпиријски доказана.⁶⁾

Претходна чињеница се може објаснити и када се направи разлика између производње и трговине трајних потрошних добара (*durable goods*) и робе широке потрошње (*non durable goods*). Према једној анализи, управо су различите промене тражње те две групе производа кључни разлог веће контракције трговине од БДП у већини земаља.⁷⁾

У структури светске размене, највише су погођена тржишта трајних потрошних и инвестиционих добара (машине, транспортна средства, опрема за домаћинство, електроника, компоненте за све те производе итд). У једном истраживању утврђено је да су промене у тражњи трајних потрошних добара у периодима кризе четири до шест пута веће него када су у питању производи за текућу потрошњу.⁸⁾ Таква ситуација поновила се и у последњој кризи, са још изразитијом асиметријом у променама тражње. Тако је, према налазима датим ММФ-а, тражња за трајним потрошним добрима у САД и Европској унији опала за више од 30% односно 20%, док је тражња за робом широке потрошње и услугама умање-

5) UN 2011. *World Economic Situation and Prospects*, 2011, United Nations, New York.

6) Eaton, J., Kortum, S., Neiman, B., and Romalis, J. 2009. "Trade and Global Recession", mimeo.

7) McKibbin, W., and Stoeckel, A. 2009. "The Potential Impact of the Global Financial Crisis on World Trade", *The World Bank: Policy Research Working Paper* WPS5134.

8) Bems, R., Johnson, R., and Yi, K. 2010. "Demand Spillovers and the Collapse of Trade in the Global Recession", *IMF Working Paper*, WP/10/142.

на за само 1%, односно 3%.⁹⁾ Разумљиво је онда што се опоравак који је уследио различито одразио на међународну трговину те две групе производа. Док се динамика трговине производима широке потрошње већ у првом кварталу 2010. године веома приближила предкризном тренду, трговина капиталним и трајним потрошним добрима још увек знатно заостаје.

Непосредна последица пада домаће тражње је смањивање увоза. Више фактора утиче на интензитет овог утицаја. Један од њих је структура тражње: што су заступљенија трајна потрошна добра – код којих је доходовни еластичитет тражње висок – пад увоза је већи. Код неких мање развијених земаља које су се суочиле са озбиљним тешкоћама у платном билансу и пре кризе, тај пад је додатно увећан уколико је национална валута депресирала.

Квалитативно исти резултати утврђени су за земље ОЕЦД, у ужем временском периоду, непосредно пре и после избијања кризе.¹⁰⁾ Према њиховим налазима, у четвртм кварталу 2008. године реалне инвестиције у машине и опрему су у земљама ОЕЦД у просеку опале за око 23%, а реална потрошња трајних потрошних добара за око 15%, дакле вишеструко више него што је био пад БДП. Насупрот томе, тражња за потрошним добрима и нарочито за услугама, пала је неупоредиво мање.

Не треба занемарити утицај финансијских токова на међународну размену робом и услугама. Колапс на финансијском тржишту повезан је са опадањем ликвидности. Недостатак новца није се једноставно могао надосместити на тржишту новца. Први и најочигледнији ефекат финансијске кризе огледа се у општем губитку поверења, расту пословног песимизма и уздржавању од улагања, поготово дугорочних и капиталних. У таквом амбијенту, банке поштравају услове кредитирања, а нарасла ризико премија се непосредно одражава на пораст трошкова кредитирања. Такође, државе – следећи исту логику – све су мање вољне да капитал позајмљују једна другој. А у државама које су зависне од иностраног капитала, реални сектор привреде трпео је недостатак капитала за неометано обављање пословних активности.

Остаје и даље отворено питање када ће се у потпуности опоравити светска привреда и када ће достићи перформансе из периода пре 2007. године. Помињу се различите године, 2012. и 2013. година за развијене економије или 2014. и 2016. година за мање развијене економије. Ако је опоравак светске економије након кри-

9) IMF 2010. *World Economic Outlook (WEO): Recovery, Risk, and Rebalancing*, October 2010.

10) Cheung, C., and S. Guichard (2009), "Understanding the World Trade Collapse", *OECD Economic Department Working Papers*, No.729, OECD Publishing. doi: 10.1787/220821574732.

зе 1930-их година прошао са релативно мање последица него последња криза, а текао је споро и трајао скоро деценију, очигледно ће бити потребно више година да се преброди актуелна криза.

СРБИЈА У КРИЗИ

Веза између кретања светског дохотка и светске трговине потврђена је и на примеру српске привреде. Ефекти светске економске кризе погодили су привреду Србије са доцњом од једног квартала. Тиме је потврђена основна карактеристика светских криза – њени ефекти се преносе великом брзином и не бирају локацију (ефекат заразе, *contagion effect*).

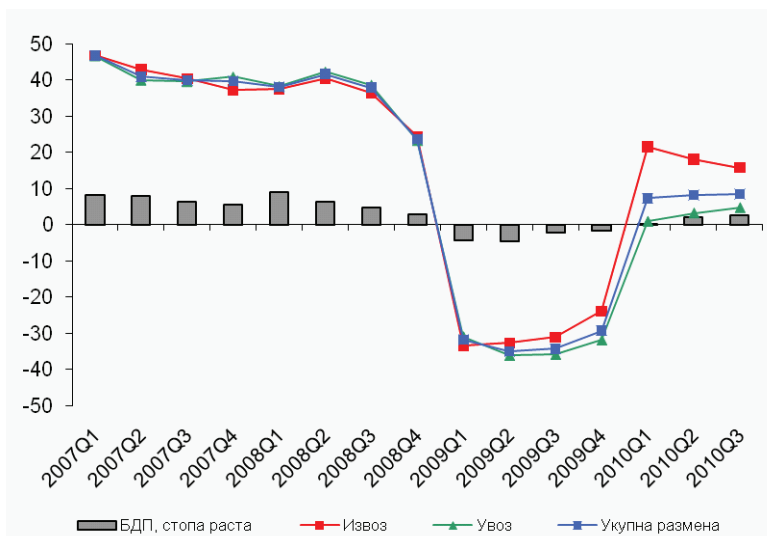
Ефекти светске кризе ипак су се разликовали у свету и у Србији, како по интензитету тако и по трајању. Посматрано по интензитету, пад дохотка и трговине у свету био је мањи по избијању кризе (у четвртном кварталу 2008), него што је био иницијални пад српског дохотка и трговине (у првом кварталу 2009. године). Временска димензија показује да је криза у Србији трајала један квартал дуже. Дакле, пад трговине и дохотка у Србији уследили су готово одмах по избијању кризе у свету, док је опоравак ишао нешто спорије.

Смањење привредне активности на светском тржишту (пад светског БДП) успорио је светску размену (али је и, повратно, светска размена смањила светски доходак), што је утицало на смањење увозне тражње за српским производима. Веома ниско тржишно учешће српских производа на тржиштима развијених земаља одмах се одразило на екстерни сектор привреде Србије. Криза која је погодила велика тржишта изражене куповне моћи погодила је првенствено производе са најнижим степеном заступљености у њиховој увозној структури (због мањег значаја за привреду). У том сегменту су се задесили и производи из Србије. Спољнотрговински мултипликатор је резултирао даљим смањењем стопа раста БДП, а то даље смањењем привредне активности и укупне размене (и спољне и унутрашње).

Опоравак српске привреде уследио је са првим кварталом 2010. године. У светским размерама прво је снажно покренута размена, различитим државним подстицајним мерама, да би се потом та кретања позитивно ефектуирала на светски доходак. Уследио је раст укупне светске тражње, а самим тим и пораст (иностране) тражње за српским производима. Као резултат, долази до оживљавања спољнотрговинских токова у српској привреди. Потврдило се да је српска привреда отворена и да у великом степену зависи од

спољнотрговинске размене. Уследио је период виших стопа раста извоза у односу на стопе раста увоза, који је присутан све до првог полугодишта 2011. године (и даље траје).

Графикон 1. БДП и спољнотрговинска размена српске привреде, стопе раста (%)

Извор: Прорачуни аутора на бази података РЗС.

За Србију је веома важно што опоравак привреде прате више стопе раста извоза од раста увоза. Још је важније какви су стварни укупни ефекти таквог односа на привреду. Очигледно је да је за српски извоз кључну улогу имала растућа међународна тражња, као последица пораста светске привредне активности. Домаће мере економске политике остале су у сенци екстерних ефеката. Српска привреда била је принуђена да се пасивно прилагођава постепеном слабљењу ефеката светске кризе у главним спољнотрговинским партнерима, нарочито у Европској унији.

Ако се разматра структура размене, очигледно је да у Србији, као и у светској привреди, постоје израженији ефекти кризе на трговину трајним потрошним добрима него на робу намењену текућој потрошњи. Тражња за трајним потрошним добрима знатно је погођенија у односу на тражњу за робом широке потрошње. Најдраматичнији пад у укупној размени Србије бележе капитална добара, али и роба за репродукцију (углавном интермедијарни производи). Када се размена посматра одвојено, код увоза (домаћа тражња за иностраним производима) највећи пад су забележили енергенти, капитални производи, интермедијарни производи и трајни

производи широке потрошње, док су на страни извоза (иностране тражње за домаћим производима) највише погођени интермедијарни производи и капитална добра.

Табела 1. Размена добара по намени, стопа раста (%)

	Извоз				
	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Репродукција	47,2	31,7	21,0	-37,2	35,4
Капитална добра	48,5	80,9	45,5	-21,8	-0,3
Роба широке потрошње	33,9	38,4	22,3	-9,6	0,9
	Увоз				
	2006	2007	2008	2009	2010
Репродукција	27,4	34,5	13,4	-37,1	16,6
Капитална добра	25,6	57,1	-8,8	-33,4	-9,7
Роба широке потрошње	24,7	40,3	-4,5	-19,1	-0,6

Извор: Прорачуни аутора на основу података РЗС

Када се посматра увоз по намени на основу изјаве увозника, који објављује Републички завод за статистику, уочавамо да су већ у 2008. години забележене ниже стопе раста увоза него у 2007. години, док су у 2009. години стопе раста увоза биле негативне. Према изјавама увозника, укупан увоз у 2009. години смањен је за 30%, и то највећим делом увоз робе широке потрошње (-45%) и увоз опреме (-42%). Такође, бележи се изражен пад увоза резервних делова (-47%), као и хемикалија и реагенаса (-32%), док је најмање трпео увоз производа из репродукције и сировина (-6%). Током 2010. године благо је порасла стопа раста укупног увоза у односу на 2009. годину (за 4%), с тим да је и даље неповољан опадајући тренд (негативна стопа) бележена код увоза опреме (-24%) и хемикалија и реагенаса (-16%), док је увоз робе широке потрошње готово стагнирао (-0,3%).

Неповољна структура увоза и одсуство иностране тражње довели су до успоравања привредне активности. Успоравање привредне активности одразило се на пораст незапослености и мањи прилив новца у буџет, услед гашења великог броја предузећа и/или изласка појединих предузећа из циклуса ПДВ. Недовољно ликвидно финансијско тржиште није остављало простор за јефтиније задуживање реалног сектора привреде, те су изостале и инвестиције. Привреди без домаће акумулације глобална кретања нису ишла на руку, услед изостанка прилива иностраног капитала, тако да је највише трпео реални сектор привреде.

На примеру Србије још једном је потврђено правило по коме мале земље веома тешко или са огромним последицама одо-

левају притисцима економске кризе у свету. Неразвијено финансијско тржиште и слаб реални сектор привреде не могу адекватно да одговоре на екстерне притиске. Висока зависност од прилива иностраног капитала (било страних инвестиција, било кредита) и пасивно прилагођавање светским токовима намеће овим земљама заокрет у вођењу економске политике. Изражен пораст девизног курса, посебно у условима кризе, додатно оптерећује реални сектор привреде.

На динамику увоза посредно су деловале и спроведене анти-кризне мере. Монетарна и фискална релаксација подстакла је тражњу, али само у одређеној мери ка домаћим производима. Тражња се преливала и на увозне производе и на тај начин оживљавала привредну активност других земаља. У другим државама, углавном развијеним, обрнут ефекат су имале мере протекционизма у најразличитијим формама.

НОВИ ПРОТЕКЦИОНИЗАМ У КРИЗИ

Разумљиво је што је у време економске кризе, у практично свим земљама у свету, појачан страх од пада запосленост и дохотка. Један од покушаја да се ти негативни трендови преокрену садржан је у све присутнијем протекционизму. Он у кризи добија посебне форме које га чине магловитим, притајеним, али и “тамним” (*murky*), како је назван у обимној студији посвећеној препорукама упућеним Г20.¹¹⁾

Уопштено говорећи, протекционизам се јавља у два облика: прво, примењују се легални инструменти које познаје и допушта Светска трговинска организација, али у јачем интензитету од уобичајеног и, друго, прибегава се завијеним формама, што њихову идентификацију чини отежаном, а, самим тим, и мере за њихово елиминисање мање делотворним. Поред трговинских, употребљава се и низ нетрговинских или нецаринских баријера. То су увозне дозволе, гломазне царинске процедуре, интензивирање стандардизације и друге мере.

Већина развијених земаља примењује разне мере ванцаринске заштите, док земље у развоју примењују све инструменте, али нарочито царине и друге увозне дажбине.¹²⁾ Тако је Русија повећала царине на увоз аутомобила, Аргентина је увела дозволе на увоз аутомобилских делова, текстила, телевизора, играчака и ципела,

11) Baldwin, R., and Evenett, S. (eds.) *The Collapse of Global Trade, Murky Protectionism, and the Crisis: Recommendations for the G20*. Centre for Economic Policy Research, 2009.

12) Ибид.

Индонезија је то исто учинила за пет група производа, Индија је забранила увоз играчака из Кине, а Кина је забранила увоз свињетине из Ирске, чоколаде из Белгије, брендија из Италије, јаја из Данске и млечних производа из Шпаније, док је Екватор повећао царине на увоз преко 900 производа.

Под притиском јавности владе бројних земаља одредиле су се за снажне протекционистичке мере, на страни увоза и извоза. Француска је давала повлашћене кредите произвођачима аутомобила (под условима да делове купују у Француској и не селе фабрике у иностранство)¹³⁾, САД су повећале царине на кинеску робу¹⁴⁾, док су Русија, Кина, Индонезија и Египат повећали царине на поједине групе производа. Слично овим земљама, и Србија је у условима кризе прибегавала различитим мерама подстицаја домаће привреде. Током 2009. и 2010. године уведено је субвенционисање каматних стопа за банкарске кредите ради повећања ликвидности, инвестиција, као и за стамбене и разне потрошачке кредите. Непопуларне трговинске мере могу се јавити и на страни извоза. Поред поменутог примера француског промовисања аутомобилске индустрије, Русија и Србија су увеле забрану извоза пшенице и брашна, услед немогућности да задовоље сопствене потребе.¹⁵⁾

За разлику од мера за које су се определиле САД и ЕУ – масивни подстицаји и помоћ од стране државе, земље Латинске Америке су спроводиле мере заштите трговине (антидампинг, компензаторне царине и заштите), слично брзорастућим економијама Кине, Индије и Јужне Африке. Земље Латинске Америке уводиле су ограничења у размени не само са земљама изван региона већ и унутар региона, с тим да су те мере биле испод светског просека, тј. биле су ниже него у другим регионима.

Сектори који су најчешће били на удару протекционистичких мера су машине и механичка опрема (19 мера), гвожђе и челик (18 мера), материјали од гвожђа и челика (17 мера), органске хемикалије (14 мера), електричне машине и опрема (14 мера), житарице (13 мера) и производи од пластике. Најприсутнија ограничења су код базичних метала и њихових производа (гвожђе и челик), маши-

13) Француска влада је била принуђена да достави надлежним органима ЕУ детаље њеног шест милијарди евра вредног пакета помоћи произвођачима аутомобила, због навода да крши правила конкуренције и да незаконито штити домаће компаније.

14) Према подацима СТО, за период од априла до августа 2009. године од 91 потенцијално опасне мере протекционизма широм света чак 15 појава се односило на САД: “Купујмо америчко”, подстицаји америчкој ауто индустрији, рестрикције против мексичких друмских превозника итд.

15) Ове мере Русије су у великој мери утицале на страх од раста цена пшенице на светском тржишту. У региону, Црна Гора је чак иницирала питање увођења контра мера у виду забране увоза флаширане воде и млечних производа из Србије.

на и механичке опреме, минерала (горива и мазива) и транспортна опрема (возила).

О разлозима оштрог пада светске трговине било је раније речи и, у том погледу, било би претерано нараслом протекционизму дати примаран значај, али не треба ни игнорисати појачану примену заштитних мера, како уобичајених, тако и оних које се од скоро примењују, у новом садржају и у већем интензитету. Протекционизам, дакле, засигурно није међу главним узроцима колапса трговине, али је њен битни пратилац и атрибут. Штавише, присутна је опасност да, уколико ескалира, и сам постане важни генератор негативних трендова у светској трговини или препрека њене ревитализације.

Да колапс у међународној размени није последица прибегавања протекционистичким мерама, већ да је резултат смањења укупне тражње на светском тржишту, показали су Хен и Мек Доналд.¹⁶⁾ Према њиховој анализи, пад тражње забележен у периоду од октобра 2008. године до јануара 2009. године износио је 17%, након чега светска економија бележи постепен опоравак. Разлог пада међународне размене они проналазе у оштром паду трговине трајних потрошних добара, али и трговине капиталних добара услед пада кредитне активности привреда, што је приморало фирме да одлажу инвестиционе пројекте. Као додатан проблем међународне размене истичу нарасле залихе као резултат пређашњих набавки, као и тиме условљено смањење аутопута, али и с тим у вези одсуство проналазака и иновација.

У прилог мањег иницијалног утицаја протекционистичких мера на потпиривање кризе су и оцене Светске трговинске организације да је од почетка кризе око 1% укупног светског увоза било подвргнуто новоуведеним протекционистичким мерама.¹⁷⁾ Свега неколико земаља је повећало царине на неке углавном оскудне групе производа, док је нешто мање земаља увело шири опсег протекционистичких мера. Истовремено, многе земље у развоју су у првом наврату одбиле да повећају царине, и поред чињенице да је постојао довољан простор у односу на највиши ниво који одобрава СТО, свесне значаја отвореног тржишта за сопствену привреду али и светску економију и њен опоравак.

Има ипак и другачијих анализа и закључака. Сумарне статистике предузетих протекционистичких мера у последње две го-

16) Henn, C. and McDonald, B. (2010) *Avoiding Protectionism*, IMF, *Finance & Development*, March 2010, Vol. 47, No 1.

17) World Trade Organization (WTO), 2009, "Overview of Developments in the International Trading Environment" (Geneva, November).

дине приказују сасвим другу слику.¹⁸⁾ У периоду од 2008. до маја 2010. године, у свету је уведено близу 700 трговинских мера, укључујући и око 500 дискриминаторских. Од тог броја, на земље Г20 односи се око две трећине. Арсенал примењених мера је широк, од класичног антидампинга, преференцијалног третмана домаћих фирми које су обухваћене програмима државне помоћи, до разних дискриминаторних процедура и завијеног протекционизма у форми фискалних олакшица и ослобађања. Такође, извештаји СТО показују да је у периоду новембар 2009–октобар 2010. уведено преко 200 нових увозних баријера и да је средином октобра 2010. године око 1,2% укупног светског увоза било покривено овим мерама.¹⁹⁾ Овај пораст од неколико промила изражава смањење размене за више од 8% код робе и услуга које су биле оптерећене различитим корективним мерама последњих година.²⁰⁾

Постојала је опасност да ће се увођење трговинских баријера и контролисање (усмеравање) инвестиција неповољно одразити на земље у развоју. И заиста, затварање западних тржишта значило је затварање тржишта за земље у развоју извознице хране. Исто тако, усмеравање инвестиција унутар развијених земаља утицало је на смањење страних директних инвестиција у земље у развоју (за преко 80% током кризне 2009). Са друге стране, земље у развоју нису имале довољно простора за подстицајне мере фискалне политике. Недостајале су им инвестиције развијених земаља које би подстакле привредну активност. Дакле, проблеми развијених земаља су се пренели на земље у развоју. Неповољан за ове земље је и све мањи прилив капитала и државне помоћи. Државе су препуштене себи, тако да је све мање извесно да ће се постављени Миленијумски циљеви реализовати у предвиђеном року до 2015. године.

У механизмима СТО постоје пропусти који могу да маргинализују мање развијене земље, а посебно земље са афричког континента. Очигледно је да развијене земље још нису спремне да укину високу заштиту и субвенције пољопривреди и неким другим секторима (текстил, челик), и поред иницијативе и притисака земаља у развоју на међународном скупу у Канкуну (Мексико, новембар-децембар 2010).

18) Hoekman, B., and Wilson, J.S. 2011. „Aid for Trade: Building on Progress Today for Tomorrow's Future“. In Fardoust, S., Kim, Y., and Sepulveda, C. *Postcrisis, Growth, and Development*, The World Bank, Washington, D.C.:

19) World Trade Organization, 2010, “World Tariff Profile 2010” (Geneva, November)

20) Gregory, R., Henn, C., McDonald, B. and Saito, M. (2010) Trade and the Crisis: Protect or Recover, april 2010, SPN 10/07, IMF.

ЕФЕКТИ ПРОТЕКЦИОНИЗМА

Како квантитативно могу да се оцене ефекти нараслог протекционизма? Према резултатима ОЕЦД, директне трговинске рестрикције имају поражавајуће резултате, јер примена царина која резултира у 1 УСД пораста буџетских прихода умањује светски извоз за 2,16 УСД и светски доходак за 0,73 УСД.²¹⁾ Насупрот царинама, 1 УСД стимулација може да увећа национални БДП за 0,64 УСД у просеку и трговину за 0,08 УСД, али су ефекти по друге земље неодређени или негативни, нарочито ако и оне одговоре применом истих или сличних мера.

Примена појачане заштите у време кризе оправдава се очекивањима да она помогне у остваривању позитивних ефеката по запосленост, доходак, па и стање у трговинском билансу. Таква политика, међутим, чак и ако да позитивне ефекте, то се дешава само на краatak рок. Више царинске стопе и друге мере које доводе до мањег увоза значе, у исто време, смањење извоза, запослености и дохотка у другим земљама. То неминовно доводи до пада њихове тражње, укључујући и увозну тражњу за производима из земље која је повећала мере заштите.

Наведени ефекти додатно се појачавају ако друге земље на нарасли протекционизам такође одговоре протекционизмом, што је сасвим очекивана и логична реакција. Коначни исход су, онда, општи пад увозне тражње, краткорочно и неодрживо задржавање запослености и дохотка у увозно супститутивним секторима, уз неминовни раст цена њихових производа и, са друге стране, контракција производње и смањење запослености у извозно оријентисаним секторима. Колико такав сценарио може да буде погубан, лако је претпоставити када се има у виду чињеница да је велики број земаља у свету обезбедио висок ниво запослености и дохотка управо захваљујући извозној експанзији.

До сличних ефеката доводи и примена директних помоћи или подстицаја домаћем сектору, чему су посебно склоне развијене земље. Субвенционисање домаће производње, у крајњој инстанци, такође доводи до заостајања извозних сектора и раста цена производа увозно супститутивних сектора. Као и у случају традиционалног протекционизма, и ту су мере одмазде других земаља извесне. Негативни резултат је, међутим, још израженији, што је добро познато у политичкој економији протекционизма, у делу који се бави стратешком трговинском политиком.

21) OECD 2010a. *OECD Trade Policy Studies: Trade and Economic Effects of Responses to the Economic Crisis*, OECD, Paris.

Ситуација се додатно компликује у земљама у којима очекивани ефекти по смањење увоза изостану, а извоз – као резултат смањење иностране тражње, опадне у већој мери. Тада је корекција девизног курса један од могућих исхода, са даљим ефектима на реалокацију ресурса у правцу увозно супститутивних сектора.

Протекционистичке мере је релативно лако увести, али веома тешко укинути. Ту чињеницу посебно истиче Кругер, указујући да је било потребно педесет година да се достигне садашњи ниво либерализације, а да постоји опасност да се све то анулира у врло кратком року.²²⁾ То пред креаторе економске политике поставља одговорне задатке, али и тешке, утолико пре што су, у циљу одржања дохотка и запослености, под перманентним притиском да примењују мере које воде у том правцу, макар на краatak рок и упркос сасвим извесним негативним ефектима у дужем временском хоризонту.

Иако су позитивни ефекти даље либерализације светске трговине добро познати, подсетимо на неколико важних аргумената који јој иду у прилог. Отварање тржишта и мултипликативно деловање трговине на раст светске привреде битно је за развијене земље, али још више за оне са средњим и нижим дохотком. Како се преноси у скорашњој студији ОЕЦД, рачунице Светске банке показују да је раст реалног дохотка по становнику у земљама у развоју које су смањиле трговинске баријере у деведесетим годинама прошлог века (5% годишње) био троструко виши него у другим земљама (1,4%).²³⁾ Разлога за то, како се наводи, има више.

Отварање тржишта неспорно доприноси ефикаснијем и динамичнијем расту. Поред тога што непосредно води ка смањивању трошкова, отварање тржишта утиче на бољу алокацију ресурса и њихово ефикасније коришћење. Сигнали са међународног тржишта добар су путоказ који са једне стране води ка гашењу непродуктивних фирми, па и читавих сектора, али – са друге стране – ка отварању нових, оних које могу да се ухвате у коштац са међународном конкуренцијом. Разуме се да користи по овом другом основу по правилу надмашују трошкове настале по првом.

Мултипликативни ефекти трговине на раст дохотка често се документују налазима да 1% раст трговине доводи до раста дохотка по становнику између 0,9 и 2%. То резултира и у расту потрошње у развијеним земљама, али и у смањивању сиромаштва у мање развијеним земљама. Као еклатантан пример, у наведеној

22) Krueger, A. 2009a. «Protectionism and the Crisis», In *The Collapse of Global Trade, Murky Protectionism, and the Crisis: Recommendations for the G20*, Centre for Economic Policy Research.

23) OECD, 2010b. *Trade and Economic Recovery: Why Open Markets Matter?*, OECD, Paris.

студији ОЕЦД (према подацима Светске банке), наводи се да је 1981. године у државама Источне Азије и Пацифика, дакле онима које изузетно брз раст БДП дугују отварању тржишта и експанзији извоза, 93% популације живело са дохотком мањим од 2 долара дневно (што се сматра границом сиромаштва), док је 2005. године тај проценат био 38.

Утицај отварања тржишта на запосленост је такође неспорно утврђен, једнако када су у питању и извоз и увоз. Иако је, када је у питању извоз, та веза на први поглед очигледна, важност увоза је подједнака, нарочито када се има у виду да данас око једне половине светске трговине робом и 75% трговине услугама чине међуфазни производи. Они су, стога, не само предмет, већ и неопходан предуслов стварања нове домаће додате вредности и резултирајућег извоза. Штавише, кроз такав увоз се често врши и трансфер технологије који доприноси расту ефикасности, не само непосредно – у увозном сектору, већ и у свим оним секторима који су националној привреди повезани са њим.

Питање запослености је, са становишта дилеме „либерализација или појачана заштита“ вероватно једно од контраверзнијих. Суочене са кризом, многе земље су стимулативним мерама настојале да одрже запосленост у појединим секторима, нарочито оним за које се оценило да су витални за домаћу привреду и/или који запошљавају велики број радника. У светлу резултата неких новијих анализа, међутим, остаје питање да ли су постигнути резултати на том плану надмашили штете које су претрпели конкурентски сектори, поготову ако се користи по првом основу из разумљивих разлога умање за трошкове субвенционисања. Све већи број анализа показују да оваква подстицајна политика не даје очекиване резултате јер расту притисци за додатним протекционизмом, незапосленост се не смањује (чак и у секторима који су били у режиму нових подстицајних мера), док се буџетска потрошња додатно повећава. Очигледно, такве мере су натурале додатне трошкове домаћинствима, повећали трошкове пословања, угушили тржиште и донеле, заправо, све од чега су се државе штитиле. Потенцијали привреда се на такав начин нису могли у потпуности реализовати.

Позитивни ефекти либерализације не могу да се очекују спонтано и аутоматски, самим чином отварања тржишта. Садејство са другим мерама економске политике је неопходно, а нарочито је важно да се отклоне све препреке које постоје у протоку технологије и знања или оне које резултирају у ограничавању конкуренције. Без тога, користи од трговине биће мање или ће бити ограничене на мањи број корисника. Посебно што се у последњим

годинама удео трговине у светском БДП смањује (смањење на 24% у 2008. и на 21% у 2010. години).

Алтернатива протекционистичким мерама јесте трансформација привреде. Како трансформација захтева дужи период, државе спровођењем протекционистичких мера желе брже да превазиђу проблеме. Сигурно је да би наставак и продубљивање постојећих и изнуђених протекционистичких мера водило само даљем успоравању светске привреде.

*
* *

Велики пад светског дохотка и трговине током 2008. и 2009. године, упркос знацима опоравка, тешко ће се надокнадити у наредних неколико година. Извесно је да ће се на повратак на предкризни ниво сачекати још неколико година. У таквом амбијенту перманентно прети опасност од повећања протекционистичких мера. Постоји могућност да нарастајући протекционизам допринесе економским и социјалним последицама у свету сличним оним из 1930-их. Иако протекционизам није међу главним узрочницима колапса трговине, он јесте њен битни пратилац. Треба имати у виду да протекционистичка политика не даје очекиване резултате: расту притисци за додатним протекционизмом, незапосленост се не смањује, а буџетска потрошња се повећава. Намећу се додатни трошкови домаћинствима, повећавају се трошкови пословања, сузбија се тржиште и, парадоксално, увећавају се негативни ефекти свега од чега се држава штитила. Уколико се протекционизам разбукта, прети опасност да и сам постане важни генератор негативних трендова у светској трговини или препрека њене ревитализације.

Branislav M. Pelevic, Vladimir M. Ristanovic

(NEO)PROTECTIONISM AND WORLD ECONOMIC CRISIS

Summary

The collapse of international trade is aftermath of global economic crisis in 2008. Decline in trade was even higher compared with the period of the Great Depression and, moreover, international trade has recorded a much greater decline than the world's gross domestic product. Previous causality has been confirmed in Serbia and global crisis hit the economy of Serbia with the lag of one quarter. Initial fall in output and trade was smaller in the world than in Serbia. Growing

protectionism is not among the main causes of the collapse of the trade, but it is its essential companion. Protectionism, however, can provide positive effects only in short term. It leads to a decrease in exports, employment and income in other countries, but will invariably have feedback - leading to the fall for products imported from countries that increased protection. Opening the market undoubtedly contributes to more efficient and dynamic growth.

Key words: The global economic crisis, international trade, protectionism, foreign trade policy, the crisis in Serbia

ЛИТЕРАТУРА

- Baldwin, R. "The great trade collapse: What caused it and what does it mean" in *The Great Trade Collapse: Causes, Consequences and Prospects*, Centre for Economic Policy Research, November 2009.
- Baldwin, R., and Evenett, S. (eds.). *The Collapse of Global Trade, Murky Protectionism, and the Crisis: Recommendations for the G20*, Centre for Economic Policy Research, 2009.
- Bems, R., Johnson, R., and Yi, K. "Demand Spillovers and the Collapse of Trade in the Global Recession", *IMF Working Paper*, WP/10/142, 2010.
- Cheung, C., and S. Guichard "Understanding the World Trade Collapse", *OECD Economic Department Working Papers*, No.729, OECD Publishing. doi: 10.1787/220821574732, 2009.
- Eaton, J., Kortum, S., Neiman, B., and Romalis, J. "Trade and Global Recession", mimeo, 2009.
- Eichengreen, B., and O'Rourke, K. "A Tale of Two Depression", *Advisor Perspectives*, April 21, 2009.
- Eichengreen, B., and O'Rourke, K. "What do the new data tell us?", 8 March 2010, <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3421>, 2010
- Freund, C. "Demystifying the collapse in trade", 3 July 2009, VOX, 2009.
- Gregory, R., Henn, C., McDonald, B. and Saito, M. "Trade and the Crisis: Protect or Recover", april 2010, SPN 10/07, IMF, 2010.
- Henn, C. and McDonald, B. "Avoiding Protectionism", IMF, Finance & Development, March 2010, Vol. 47, No 1, 2010.
- Hoekman, B., and Wilson, J.S. "Aid for Trade: Building on Progress Today for Tomorrow's Future". In Fardoust, S., Kim, Y., and Sepulveda, C. *Postcrisis, Growth, and Development*, The World Bank, Washington, D.C., 2011.
- IMF. *World Economic Outlook (WEO): Recovery, Risk, and Rebalancing*, October 2010.
- IMF. *World Economic Outlook (WEO)*, Update Jan. 25. 2011.
- Krueger, A. "Protectionism and the Crisis". In *The Collapse of Global Trade, Murky Protectionism, and the Crisis: Recommendations for the G20*. Centre for Economic Policy Research. 2009.
- McKibbin, W., and Stoeckel, A. "The Potential Impact of the Global Financial Crisis on World Trade", *The World Bank: Policy Research Working Paper WPS5134*. 2009.

OECD 2010a. *OECD Trade Policy Studies: Trade and Economic Effects of Responses to the Economic Crisis*, OECD, Paris, 2010.

OECD 2010b. *Trade and Economic Recovery: Why Open Markets Matter?*, OECD, Paris.

Republički zavod za statistiku, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/saopstenja.php>. 2010.

UN 2011. *World Economic Situation and Prospects 2011*, United Nations, New York.

World Trade Organization (WTO), "Overview of Developments in the International Trading Environment", (Geneva, November), 2009.

UN 2010, "World Tariff Profile 2010", (Geneva, November).

Resume

The decline of world trade during the last quarter of 2008 and 2009 year was exceptional, even higher than the 1929-32 economic crisis. At the same time both exports and imports suffered in almost all countries in the world. Another important feature of the recent economic crisis is that international trade has recorded a significantly greater decrease compared to gross domestic product. Along with the slowing world economy there has been a drastic decline in world trade. Conversely, the recovery of world trade came when the world economy headed upward, starting from the second quarter of 2009. Difference between production and trade of durable goods and consumer goods is important for a greater decline in trade relative to GDP. More consumer durables in trade - in which the income elasticity of demand is high - drop in imports is larger.

The correlation between the world income and world trade has been confirmed in the Serbian economy. The effects of the global economic crisis hit the economy of Serbia with a lag of one quarter. The crisis that hit major markets primarily affected products with the lowest share in their import structure (because of minor importance for the country) and Serbian goods as well. The foreign trade multiplier resulted in further reduction of GDP growth and decreasing overall economic activity and trade (foreign and domestic). It was clear that the Serbian economy is open and that it in a great extent depends on foreign trade. The recovery of the Serbian economy followed in the first quarter of 2010, after a revival of the world economy and international trade. The anti-crisis measures contributed indirectly to the dynamics of imports.

One of the attempts to reverse the negative trends is contained in more present protectionism. Enhanced protection in times of crisis is justified by the expectation that it helps in achieving positive effects on employment, income and trade balance. Most developed countries impose various non-tariff barriers, while developing countries apply all the instruments, but especially the tariff and other import duties. Since

2008 until May of 2010, nearly 700 trade measures were imposed in the world, including about 500 discriminatory. Of these, the G20 countries relates to about two-thirds. Applied measures are various, from classical anti-dumping, preferential treatment of domestic firms that are covered by state aid schemes, to various discriminatory procedures and protectionism in the form of tax reliefs and exemptions.

* Овај рад је примљен 15. септембра 2011. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. новембра 2011. године.